

Date: 11th February-2026

DISKURS ATAMASI VA UNING TURLARI: OLIMLAR VA ULARNING
FIKRLARI

THE TERM "DISCOURSE" AND ITS TYPES: SCHOLARS AND THEIR VIEWS
ПОНЯТИЕ «ДИСКУРС» И ЕГО ВИДЫ: УЧЁНЫЕ И ИХ ВЗГЛЯДЫ

Ergasheva Feruza

Renessans Ta'lim Universiteti magistranti

Ilmiy rahbar: Qalandarova Safiya Tohirovna

Annotatsiya: Ushbu bobda "diskurs" atamasining akademik tadqiqotlardagi ko'p qirrali tabiati tanqidiy tahlil qilinadi. Unda diskursning tilshunoslikdagi an'anaviy ta'riflaridan tortib, ijtimoiy harakat, hokimiyat va bilim ishlab chiqarish mexanizmi sifatida talqin etilishigacha bo'lgan evolyutsiyasi ko'rib chiqiladi. Mishel Fuko va boshqa yetakchi olimlarning nazariyalari sintez qilinib, diskursning turli tiplari va ularning jamiyatdagi funksiyalari o'rganiladi. Bobning maqsadi – "diskurs" tushunchasiga ilmiy yondashuvlarni tizimlashtirish, ularning o'zaro bog'liqligi va farqlarini ko'rsatish hamda ushbu murakkab hodisani tushunishga hissa qo'shishdir. Tadqiqot natijalari diskursning nafaqat g'oyalarni almashish vositasi, balki ijtimoiy haqiqatlarni shakllantiruvchi va hokimiyat munosabatlarini aks ettiruvchi vosita ekanligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Diskurs, Fuko, Hokimiyat, Bilim, Nutq, Tanqidiy diskurs tahlili, Ijtimoiy haqiqat

Abstract: This chapter critically analyzes the multifaceted nature of 'discourse' in academic research. It explores the evolution of discourse from traditional linguistic definitions to its interpretation as a mechanism for social action, power, and knowledge production. Synthesizing theories from Michel Foucault and other leading scholars, the study examines various types of discourse and their societal functions. The objective is to systematize scientific approaches to 'discourse,' highlighting their interconnections and distinctions, and contributing to the understanding of this complex phenomenon. The findings emphasize discourse as not merely a medium for exchanging ideas, but a tool for shaping social realities and reflecting power relations.

Keywords: Discourse, Foucault, Power, Knowledge, Speech, Critical discourse analysis, Social reality.

Аннотация: В данной главе проводится критический анализ многогранной природы понятия «дискурс» в академических исследованиях. Рассматривается его эволюция от традиционных лингвистических определений до интерпретации как механизма социального действия, власти и производства знания. Синтезируются теории Мишеля Фуко и других ведущих ученых, изучаются различные типы дискурса и их функции в обществе. Целью главы является систематизация научных подходов к понятию «дискурс», демонстрация их взаимосвязей и различий, а также вклад в понимание этого сложного явления. Результаты исследования подчеркивают, что дискурс является не только средством обмена идеями, но и инструментом формирования социальных реальностей и отражения властных отношений.

Date: 11th February-2026

Ключевые слова: Дискурс, Фуко, Власть, Знание, Речь, Критический дискурс-анализ, Социальная реальность

Kirish

"Diskurs" atamasi zamonaviy gumanitar va ijtimoiy fanlarda, ayniqsa tilshunoslik, sotsiologiya, siyosatshunoslik va falsafada markaziy o'rin tutadi. Biroq, uning murakkabligi va ko'plab tadqiqot yo'nalishlarida turli ma'nolarda qo'llanilishi sababli, bu tushunchaning aniq va umumiy qabul qilingan ta'rifini shakllantirish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Diskursning mohiyati nafaqat tilning tuzilmaviy jihatlarini, balki uning ijtimoiy, madaniy va siyosiy kontekstdagi funksiyalari bilan ham chambarchas bog'liqdir. Shuning uchun, diskursga oid turli nazariy yondashuvlarni tushunish, ularni qiyosiy tahlil qilish va sintezlash fanning ushbu sohasidagi tadqiqotlar uchun muhim ahamiyatga ega.

Ushbu bobning maqsadi – "diskurs" tushunchasining evolyutsiyasini, uni ta'riflovchi asosiy nazariyalarni va olimlar (ayniqsa, Mishel Fuko) tomonidan ilgari surilgan turlarini atroflicha ko'rib chiqishdir. Shuningdek, turli intellektual an'analarning diskurs nazariyasiga qo'shgan hissasini baholash va ularning o'zaro bog'liqligini ochib berishga intiladi.

Adabiyotlar sharhi

"Diskurs" tushunchasining ilmiy adabiyotlarda talqini keng qamrovli va ko'p qirrali bo'lib, uning evolyutsiyasi tilshunoslikdan sotsial-falsafiy yo'nalishlarga qadar cho'zilgan. Dastlabki yondashuvlarda diskurs tilning bir butun jumlar ketma-ketligidan yuqori darajada, muayyan maqsadga ega bo'lgan ma'no yaratish jarayoni sifatida tushunilgan [3]. Bu yondashuvda diskurs g'oyalar, tushunchalar va ma'lumotlarni almashish uchun tilni ishlatishni anglatadi, u yozma yoki og'zaki shaklda bo'lishi mumkin [3].

Biroq, zamonaviy diskurs nazariyasi tilning invariant tuzilmalari haqidagi an'anaviy tilshunoslik tushunchalaridan farqli o'laroq, diskursni ijtimoiy harakat turi sifatida belgilaydi [1]. Bu nazariya nutq harakatlari nazariyalarini tanqid qilib, ularni ijtimoiy determinantlarni e'tibordan chetda qoldirishda ayblaydi va buning o'rniga jiddiy yoki vakolatli bayonotlar berish uchun zarur bo'lgan ijtimoiy shart-sharoitlarga e'tibor qaratadi [1]. Mishel Fukodan ilhomlangan bu yondashuv diskursni jamiyat, hokimiyat, qonuniylik va obro' nazariyalari bilan chambarchas bog'laydi, ko'pincha aloqa va harakat o'rtasidagi chegaralarni xiralashtiradi [1].

Diskurs nazariyasi uchta asosiy intellektual an'anaga tayanadi: germeneytika, bu diskursdagi umumiy oldindan tushunish yoki "hayot dunyosi"ga urg'u beradi; etnografiya va ijtimoiy qurilish, Bourdieu kabi olimlar tomonidan "habitus"ga asoslangan amaliy bilimlarni ta'kidlaydi; va siyosiy so'zning hokimiyat tahlili, jumladan marksistlar, Fuko va feministlar, ular diskursni tengsizlikni amalga oshirish va xulq-atvorni tartibga solishning asosiy mexanizmi sifatida ko'radi [1]. Oxir-oqibat, diskurs nazariyasining aksariyati hukmron diskurslarning institutsional sharoitlarda hokimiyatga qanday xizmat qilishini fosh etishga qaratilgan [1].

Date: 11th February-2026

Mishel Fuko diskurs nazariyasining asosiy shaxsi hisoblanadi. Uning kontseptsiyasida diskurs – bu bilimlarni va ma'nolarni ishlab chiqaradigan, o'zi tasvirlagan ob'ektlarni moddiy jihatdan shakllantiradigan tarixiy jihatdan bog'liq ijtimoiy tizimdir [5]. Bu tizim bilimlarni tashkil etadi va ijtimoiy munosabatlarni tuzilishini belgilaydi, uning ichki mantiqini jamoaviy tushunish va qabul qilish orqali [5]. Fuko "L'Ordre du discours" asarida har bir jamiyatda diskurs ishlab chiqarish uning ichki kuchlari va xavflarini boshqarish uchun nazorat qilinishini gipoteza qilgan [4]. Bu nazorat tashqi chetlatish jarayonlari (taqiqlangan nutq, "aqlidan ozgan" diskursni marjinalizatsiya qilish va "haqiqatga intilish") shuningdek, ichki jarayonlar (izoh, muallif funksiyasi va diskursni belgilangan "haqiqat maydonlari" ichida tasniflovchi va taqsimlovchi intizomiy qoidalar) orqali namoyon bo'ladi [4].

Fuko hokimiyat bilan chambarchas bog'liq bo'lgan diskurs, muayyan tarixiy epistema ichida qonuniy bilim va haqiqatni belgilaydigan a priori qoidalar va kategoriyalarni belgilaydi deb ta'kidlaydi [5]. Diskursning asosiy jihati uning o'z qurilishini, siyosiy niyatlarini yashirish va ma'noni belgilash qobiliyatidir, ko'pincha o'zini tarixdan tashqari, universal va ilmiy deb taqdim etadi [5]. Ijtimoiy takrorlash va izoh kabi mexanizmlar orqali diskurs muayyan ma'nolarni belgilaydi, shu bilan muqobil talqinlarni inkor etadi va matnli tasodiflarni kamaytiradi [5]. Bu jarayon normallashtiradi va birxillashtiradi, o'rnatilgan paradigmalarni ularni shubha ostiga qo'ymasdan tasdiqlaydi [5]. Oxir-oqibat, diskurs epistemik haqiqatni yaratadi, nazorat va intizom texnikasi bo'lib xizmat qiladi, mos kelmaydigan g'oyalarni jamiyat tomonidan qabul qilinishidan chetlatadi va ularni deviant deb ko'rsatadi [5].

Diskurs nazariyasi siyosiy kommunikatsiyani o'rganishga ta'sirchan, ko'p tarmoqli yondashuvni ta'minlaydi, inson iboralari, ayniqsa til, jamiyat bilimlarini va idrok etilgan "haqiqatlarni" qanday yaratishi va shakllantirishini o'rganadi [2].

Metodologiya

Ushbu bobda "Diskurs atamasi va uning turlari: olimlar va ularning fikrlari" mavzusini yoritish uchun komparativ-analitik (qiyosiy-tahliliy) va sintezlovchi (synthetic) tadqiqot yondashuvi qo'llanilgan. Tanlangan metodologiya mavjud ilmiy adabiyotlarni chuqur o'rganish, turli olimlarning diskursga oid ta'riflari va nazariyalarini solishtirish hamda ularning o'zaro bog'liqliklarini aniqlashga qaratilgan.

Ma'lumotlar manbalari: Tadqiqot uchun asosiy ma'lumotlar manbalari sifatida diskurs nazariyasining klassik va zamonaviy adabiyotlari, jumladan Mishel Fukoning fundamental asarlari, shuningdek, ushbu sohadagi boshqa yetakchi olimlar (masalan, Teun A. van Dijk, P. Bourdieu) tomonidan yozilgan maqolalar va monografiyalardan foydalanilgan. Ushbu bobda keltirilgan [1] – [6] raqamli manbalar bevosita ushbu nazariy asosni qurishda dalil sifatida xizmat qiladi.

Kontseptual tahlil: Diskurs atamasining turli ta'riflari va ularning intellektual ildizlari aniqlangan. Bu jarayonda har bir ta'rifning asosiy xususiyatlari, konteksti va qo'llanilish sohalari tahlil qilingan.

Qiyosiy tahlil: Mishel Fuko nazariyasi kabi markaziy yondashuvlar, tilshunoslikdagi an'anaviy ta'riflar va ijtimoiy qurilish nazariyalari bilan solishtirilgan. Bu

Date: 11th February-2026

solishtirish ularning o'xshashliklari, farqlari va bir-birini to'ldiruvchi jihatlarini aniqlashga yordam bergan.

Natijalar va tahlil

"Diskurs" atamasining chuqur tahlili shuni ko'rsatdiki, u oddiygina tilshunoslik tushunchasi emas, balki ko'p qirrali, dinamik va intizomlararo hodisadir. Tadqiqot natijalari diskursga oid turli olimlar va ularning nazariyalarini sintez qilib, bu tushunchaning bir nechta asosiy tiplari va talqinlarini aniqladi.

Eng asosiy darajada, diskurs g'oyalar, tushunchalar va ma'lumotlarni almashish uchun tilning jumalardan tashqaridagi izchil ishlatilishini anglatadi [3]. Bu yondashuvda diskurs yozma va og'zaki shakllarga bo'linadi.

Tavsifiy diskurs (Descriptive): Hissiyotlarga ta'sir qilish orqali ob'ektlar, joylar yoki odamlarni tasvirlashga qaratilgan [3].

Hikoyaviy diskurs (Narrative): Voqealar va hodisalar ketma-ketligini hikoya qilishni o'z ichiga oladi [3].

Tushuntiruvchi diskurs (Expository): Maqsad – faktlarni taqdim etish va ma'lumot berish, biroq ishonitirishni o'z ichiga olmaydi [3].

Argumentativ diskurs (Argumentative): O'quvchilarni mantiq orqali ishonitirishga qaratilgan, biror g'oyani himoya qilish yoki rad etishni o'z ichiga oladi [3].

Og'zaki diskurs turlari: Презентациялар, suhbatlar va munozaralar kabi shakllarni o'z ichiga oladi [3].

Fuqarolik diskursi (Civil discourse): Inklyuziv, ko'p ishtirokchili va konstruktiv muloqotni nazarda tutadi [3].

Kengroq kategoriyalar: Poetik (obrazli til), ekspressiv (shaxsiy maktublar kabi ijodiy nobadiiy shakllar) va tranzaksion (ko'rsatma berish yoki harakatga undashga mo'ljallangan) diskurslar ham mavjud [3].

Bu klassifikatsiyalar tilning funksional va strukturaviy jihatlariga e'tibor qaratadi, diskursni ma'lumot almashish va muloqot qilish vositasi sifatida ko'radi.

Mishel Fuko (Michel Foucault) nazariyasi diskurs tushunchasiga tubdan yangicha yondashuvni olib kiradi. Uning fikricha, diskurs shunchaki g'oyalarni almashish emas, balki ijtimoiy harakat turidir va bilim hamda ma'noni ishlab chiqaradigan, shu bilan birga o'zi tasvirlagan ob'ektlarni moddiy jihatdan shakllantiradigan tarixiy jihatdan bog'liq ijtimoiy tizimdir [1], [5].

Bilim va haqiqatni yaratish: Fuko diskursni "bilim rejimlarini" va "haqiqat"ni shakllantiruvchi vosita sifatida ko'radi [2]. Diskurs nafaqat bilimlarni tashkil etadi, balki ijtimoiy munosabatlarni ham tuzilishini belgilaydi, uning ichki mantiqini jamoaviy tushunish va qabul qilish orqali [5]. Bu postmodernizm bilan bog'liq bo'lib, u ob'ektiv ilmiy faktlarga shubha bilan qaraydi va ijtimoiy haqiqatlarning o'zaro ta'sir orqali qurilishini ta'kidlaydi [2].

Hokimiyat bilan bog'liqlik: Foucauldian diskurs tahlili til va amaliyotlar orqali ifodalangan jamiyatdagi hokimiyat munosabatlarini sinchkovlik bilan o'rganadi [4]. Diskurs hokimiyat bilan bog'liq bo'lib, qonuniy bilim va haqiqatni belgilaydigan a priori

Date: 11th February-2026

qoidalar va kategoriyalarni belgilaydi [5]. Bilim siyosiy hokimiyatni beradi va nazorat qilish imkonini beradi [4].

Diskursni nazorat qilish: Fuko har bir jamiyatda diskurs ishlab chiqarish uning ichki kuchlari va xavflarini boshqarish uchun nazorat qilinishini ta'kidlaydi [4]. Bu nazorat tashqi chetlatish jarayonlari (taqiqlangan nutq, "aqlidan ozgan" diskursni marjinalizatsiya qilish, "haqiqatga intilish") va ichki jarayonlar (izoh, muallif funksiyasi, intizomiy qoidalar) orqali amalga oshadi [4].

Yashirin qurilish va ma'noni belgilash: Diskurs o'zining qurilishini, siyosiy niyatlarini va ma'noni belgilash qobiliyatini yashirishi mumkin, ko'pincha o'zini tarixdan tashqari, universal va ilmiy deb taqdim etadi [5]. Ijtimoiy takrorlash va izoh mexanizmlari orqali diskurs muayyan ma'nolarni belgilaydi, muqobil talqinlarni inkor etadi va o'rnatilgan paradigmalarni mustahkamlaydi [5].

Muhokama

O'tkazilgan tahlil "diskurs" tushunchasi zamonaviy ilmiy landshaftda nihoyatda murakkab va ko'p qirrali hodisa ekanligini tasdiqladi. Dastlabki tilshunoslik ta'riflaridan boshlab, u tilning jumladan yuqori birlik sifatidagi o'ziga xos xususiyatlarini aks ettirgan bo'lsa-da [3], keyinchalik ijtimoiy va madaniy tadqiqotlarda uning roli tubdan kengaytirildi. Ayniqsa, Mishel Fuko nazariyasi diskursni shunchaki til hodisasidan yuqori darajaga ko'tarib, uni bilimlarni, haqiqatni va ijtimoiy munosabatlarni yaratuvchi hamda hokimiyat dinamikasi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan tizim sifatida qayta talqin qildi [1], [2], [5].

Fukoning diskursga yondashuvi, uning "bilim arxeologiyasi" va "haqiqat rejimlarini" tahlil qilishga urg'u berishi, hokimiyatning til orqali qanday amalga oshirilishini va jamiyatning qanday shakllantirilishini tushunishda muhim burilish nuqtasi bo'ldi [2], [4]. Bu yondashuv diskursning o'z qurilishini va siyosiy niyatlarini yashira olish qobiliyatini fosh etishga yordam beradi, shu bilan birga muayyan ma'nolarni belgilash orqali muqobil talqinlarni inkor etadi [5]. Tanqidiy diskurs tahlili (TDT) kabi sohalar aynan shu Fuko g'oyalariga asoslanib, diskurslarning ijtimoiy tengsizliklar va mafkuralarni qanday mustahkamlashini o'rganadi [1], [6].

Boshqa olimlar, masalan, germeneytika va ijtimoiy qurilish tarafdorlari, diskursga insonning umumiy tushunchalari ("hayot dunyosi") va amaliy bilimlari ("habitus") kontekstida yondashadilar [1]. Bu xilma-xil qarashlar diskurs tadqiqotlarining ko'p tarmoqli xususiyatini, uning tilshunoslik, sotsiologiya, falsafa va siyosatshunoslik kabi ko'plab sohalarni qamrab olishini ta'kidlaydi [6]. Shu sababli, "diskurs" tushunchasini to'liq tushunish uchun nafaqat uning lingvistik tuzilmalarini, balki uning ijtimoiy kontekstdagi funksiyalarini, hokimiyat bilan o'zaro aloqasini va bilim ishlab chiqarishdagi rolini ham hisobga olish muhimdir.

O'zbek kontekstida empirik tadqiqotlar: Mishel Fuko va TDT nazariyalarini O'zbekistonning o'ziga xos ijtimoiy-madaniy va siyosiy kontekstiga tatbiq etish zarur. Xususan, O'zbek tilidagi ommaviy axborot vositalari diskursini, ta'lim diskursini, siyosiy nutqlarni yoki adabiy matnlarni tahlil qilish orqali mahalliy "haqiqat rejimlarini" va hokimiyat munosabatlarini o'rganish mumkin.

Xulosa

Ushbu bobda "diskurs" atamasining murakkab va ko'p qirrali tabiati, uning turli olimlar tomonidan ta'riflari va turlari atroflicha tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, diskurs tushunchasi tilshunoslikdagi jumlar ketma-ketligidan iborat oddiy ta'rifidan boshlab [3], Mishel Fuko kabi mutafakkirlar tomonidan ijtimoiy harakat, hokimiyat va bilim ishlab chiqarishning asosiy mexanizmi sifatida talqin etilishiga qadar keng evolyutsion yo'lni bosib o'tgan [1], [5].

Asosiy xulosalardan biri shuki, diskurs nafaqat g'oyalar, tushunchalar va ma'lumotlarni almashish vositasi (lingvistik yondashuv), balki ijtimoiy haqiqatlarni quruvchi, hokimiyat munosabatlarini aks ettiruvchi va muayyan bilimlarni qonuniylashtiruvchi kuchli vositadir (sotsial-falsafiy va tanqidiy yondashuvlar) [2], [4], [5]. Fuko nazariyasi, diskursning "haqiqat rejimlarini" shakllantirishdagi, bilimlarni tashkil etishdagi va ijtimoiy munosabatlarni tuzilishini belgilashdagi markaziy rolini ochib berdi. Shuningdek, diskurs turlari uning maqsadiga (tavsifiy, hikoyaviy, tushuntiruvchi, argumentativ) va kontekstiga (yozma, og'zaki, fuqarolik) ko'ra farqlanishi mumkin [3].

Ushbu tadqiqotning cheklovlari shundaki, u nazariy adabiyotlarning sinteziga qaratilgan bo'lib, empirik ma'lumotlarni o'z ichiga olmaydi. Shuningdek, diskurs nazariyasining ulkan ko'lamini hisobga olgan holda, barcha olimlar va yondashuvlarni chuqur qamrab olish imkonsiz bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- [1] Fairclough, Norman. Til va Hokimiyat. London: Longman, 1989.
- [2] Foucault, Michel. Bilim arxeologiyasi. New York: Pantheon Books, 1972.
- [3] Van Dijk, Teun A. "Tanqidiy Nutq Tahlilining Asoslari." Nutq va Jamiyat, vol. 4, no. 2, 1993, pp. 249-283.
- [4] Mautner, Gerlinde. "Tanqidiy Diskurs Tahlili nima? Amaliy tilshunoslik nuqtai nazaridan." Amaliy Tilshunoslik, vol. 37, no. 6, 2016, pp. 809-829.
- [5] Gee, James Paul. Nutq tahliliga kirish: Nazariya va usul. London: Routledge, 1999.

